

SOUDOBE DĚJINY V RAKOUSKU

OTA KONRÁD

„Soudobé dějiny“ jsou přinejmenším od konce druhé světové války součástí řady národních historiografií. Přestože by se na první pohled mohlo zdát, že jejich vymezení musí být jednotné, závisí jejich pojetí a těžiště tematického zájmu v rozhodující míře na interpretacích daných národních dějin. Tak např. za součást amerických *contemporary history* či francouzských *histoire contemporaine* může být považován i výzkum historických událostí z konce 18. století (od roku 1779, resp. 1789) a v případě italských *storia contemporanea* jsou soudobé dějiny časově vyznačeny počátkem Risorgimenta. Soudobé dějiny jsou v podstatě tou částí historiografie, která se věnuje nejmladšímu historickému období, z ryze praktického hlediska často vymezeného pohyblivou hranicí období z před třiceti lety, které jsou ve většině evropských zemí stanoveny jako lhůta pro zpřístupnění archivních pramenů.¹ Hranice třiceti let však není v žádném případě nějakým pevným ohraničením soudobých dějin směrem do současnosti – jak ukazuje celá řada příkladů, „odvažují“ se historikové psát i o daleko „současnějším“ období bez rezignace na základní pra-

¹ Výjimečně (jakkoli nikoli v nevýznamných příkladech) má historik k dispozici prameny i dlouho před uplynutím třicetileté ochranné lhůty: brzké zpřístupnění dokumentů týkajících se dějin NDR vyvolalo v SRN záplavu studií k dějinám NDR a pomohlo etablovat velmi silný proud v rámci německých soudobých dějin. Viz např.: Beatrix Bouvier, *Forschungen zur DDR-Geschichte. Aspekte ihrer Konjunktur und Unübersichtlichkeit*, in: *Archiv für Sozialgeschichte* 38 (1998), str. 555–590; Thomas Ammer, *Neuere Literatur zur DDR-Geschichte und Wiedervereinigung Deutschlands*, in: *Archiv für Sozialgeschichte* 42 (2002), str. 438–447. Široké badatelské (ale i laické) veřejnosti byly v této souvislosti zpřístupněny např. i zásadní dokumenty vládní proveniencí týkající se procesu sjednocování Německa, *Dokumente zur Deutschlandpolitik. Deutsche Einheit Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90*, bearbeitet von Hanns Jürgen Küsters und Daniel Hofmann, München 1998.

vidla historikovy práce. Předpokladem vykročení za meze základny historikovy práce v archivních materiálech je jak jeho schopnost využít celou řadu nových typů pramenů, které jsou charakteristické právě pro současnou dobu, tak spolupráce s dalšími společensko-vědními obory (sociologie, politologie...).

Soudobé dějiny v německém kulturním okruhu se od výzkumu v ostatních západních zemích v mnohém odlišují, resp. se ve svých počátcích odlišovaly. To se týká nejenom jejich označení jako *Zeitgeschichte*, ale i téměř výlučné koncentrace na 20. století. Svoji roli v tomto vymezení hrála nepochybně i definice Hanse Rothfelse, zohledňující mj. specifiku soudobých dějin – totiž že jejich časové ohraničení směrem do přítomnosti musí být z podstaty věci vždy otevřené. Hans Rothfels, židovský emigrant z university v Královci, se po svém návratu do poválečného Německa stal jedním z „otců zakladatelů“ (západo)německých *Zeitgeschichte*. Jako spoluzakladatel významného pracoviště – mnichovského *Institut für Zeitgeschichte* – publikoval v prvním čísle institučního časopisu *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* programový článek, v němž definoval *Zeitgeschichte* „jako vědecky zpracovanou epochu zažitého“.² Pro Rothfelsovu generaci se tak stalo vlastním tématem výzkumu období posledních desetiletí císařství přes první světovou válku a výmarskou republiku až po nástup, stabilizaci a expanzi nacionálně socialistického Německa. To, že pro další generace německých historiků toto časové vymezení zůstalo nadále v platnosti, s těžištěm v letech 1933–1945, nesouvisí v první řadě s malou odvahou historicky zpracovat i „vlastní epochu zažitého“, ale v první řadě se zásadním (historickým, společenským, ale i aktuálně politickým) významem dvanácti let nacionálně socialistického režimu v Německu. Z hlediska let 1933–1945 pak byla následně intepretována (přínejmenším) celá první polovina 20. století. Od 70. let v souvislosti s rozvojem německých universit (a tím pádem i kvalitativního nárůstu universitních historiků) a se zpřístupňováním prvních archiválií z období po roce 1945 se jako témata výzkumu začala prosazovat i spojenecká okupace Německa a od 80. let také Adenauerova éra, popř. Německo až do r. 1967/68.³ Současné německé *Zeitgeschichte*, jak již bylo naznačeno, se věnují nejenom dějinám NDR, popř. německému sjednocení, ale v řadě případů překračují i hranici roku 1990. Navíc jejich tematická a především metodologická dife-

² Hans Rothfels, *Zeitgeschichte als Aufgabe*, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 1 (1953), str. 1–8, zde str. 2.

³ Mezníkem se staly pětidílné dějiny SRN Hanse-Petera Schwarze „*Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*“ (1983–1987).

renciace, neumožňující charakterizovat jeden zásadně převládající výzkumný směr, ukazuje, že se německé *Zeitgeschichte* přinejmenším od počátku 90. let vymanily z jednostranného metodologického zajetí v oblasti ryzích politických dějin, popř. od 70. let dějin sociálních.

Jestliže je jednou ze specifik soudobých dějin jejich časová neuzavřenost směrem k přítomnosti, patří k jejich dalším zvláštnostem i jejich pramenná základna – rozvoj moderního byrokratického státu a relativně malá časová vzdálenost způsobují, že historik věnující se např. první polovině dvacátého století se musí vyrovnat s jiným extrémem než např. historik raného středověku: musí umět zvolit takový přístup k pramenům, který mu umožní provést smysluplnou selekci v ohromném množství dochovaných dokumentů s převážně minimální historickou výpovědní hodnotou. Na druhou stranu však např. v důsledku politiky totalitních režimů dvacátého století „zahladit za sebou stopy“ musí počítat i s tím, že přes její kvantitativní rozsah zůstává pramenná základna i tak pouhým torzem, a to i přesto, že zpřístupnění archivů ve východoevropských zemích, popř. začleňování archiválií spravovaných po r. 1945 západními spojenci do německého Spolkového archivu, stejně tak jako mnohdy dobrodružné objevy „zapomenutých“ fondů umožnily v posledních letech zaplnit mnohá bílá místa.

Historik věnující se 20. století se však nemůže spolehnout pouze na „tradiční“ typy písemných pramenů: jednak v souvislosti s masovým rozvojem nových forem komunikací v moderní době (rozhlas, televize), jednak v důsledku principiální otevřenosti historiků akceptovat i dosud netradiční typy pramenů jako východisko či doplnění seriózního výzkumu (v první řadě se to týká fotografie, popř. dokumentárního i hraného filmu, ale např. i různých památníků a pomníků jako dokumentů proměn kultury kolektivního, popř. oficiálního historického vzpomínání), se pramenná základna rozšiřuje a umožňuje tak překonat závislost na nepřístupných dokumentech státní, spolkové, stranické či podnikové provenience, zároveň však klade na historika o to větší metodologické nároky při jejich použití.⁴ S podobnou kritickou obezřetností musí přistupovat historik i ke zdánlivě hlavní výhodě soudobých dějin – totiž, že – věnuje-li se „epoše zažitého“ – může se (většinou) obrátit i na „svědky doby“. Výhody a nevýhody *Oral history* však v podstatné míře souvisí (v pozitivním i negativním smyslu) se zvláštní podstatou lidské paměti, s její – často výběrovou –

⁴ Srovnej např.: Zdeněk Hojda – Jiří Pokorný, *Pomníky a zapomínky*, Praha – Litomyšl 1996.

zapomětlivostí a s jejím sklonem zažité nejenom uchovávat ale zároveň i interpretovat v kontextu individuálně i kolektivně prožitého.

Relativně intenzivní zájem (laické) veřejnosti o vlastní „epochu zažitého“ vede i k tomu, že soudobé dějiny ještě v menší míře než ostatní oblasti historiografie mohou reálně vystupovat jako jediná instance v otázkách interpretace minulosti. Žurnalisté ale i „angažovaní“ laikové jsou pro historika nejenom partnery, ale často i konkurenty a patří k jedněm z úkolů, které si soudobé dějiny stanovily, provádět vědecky podloženou kritiku podobných laických diskursů. Pro samotný rozvoj soudobých dějin se však zdá ještě důležitější jiná část neodborné veřejnosti: o interpretaci nedávné minulosti projevuje často eminentní zájem i politická reprezentace. Negativní stránky podobného zájmu leží nasnadě, zároveň však nelze opominout ani pozitivní stránky nejenom politického zájmu o nedávnou minulost. Zmiňme zde alespoň nesporné výhody, které se v této souvislosti otevírají absolventům oboru a samotným historikům, kteří se nemusí spoléhat pouze na omezené zdroje financování svého výzkumu, ale nabízí se jim často celá paleta mimo-universitních státních, zemských či soukromých ústavů a projektů.

Tyto obecné charakteristiky soudobých dějin se v té či oné míře projeví i v rakouském případě a ovlivní jeho podobu, tematické, metodologické i kulturně-politické zaměření. Záměrem následujícího textu je podat základní přehled o soudobých dějinách v Rakousku a nastínit alespoň částečně proměny a aktuální stav tohoto oboru.

Institucionální zázemí soudobých dějin v Rakousku

Na rozdíl od německých soudobých dějin, které získaly svoji první významnou institucionální oporu již počátkem padesátých let založením *Institut für Zeitgeschichte* v Mnichově v roce 1953, se obor v Rakousku začal prosazovat až o více než jedno desetiletí později. V roce 1966 založil Ludwig Jedlicka *Institut für Zeitgeschichte* na Vídeňské universitě, následovaly instituty v Salzburku (1967, Erika Weinzierl) a v Linci v roce 1968 (Karl. R. Stadler). Další tři univerzitní instituty byly založeny až v 70. a 80. letech a sice na universitě v Klagenfurtu, ve Štýrském Hradci (1984, Helmut Konrad) a v Innsbrucku (1984, Rolf Steininger). Organizačně se jednotlivé instituty popř. stolice soudobých dějin navzájem liší: od samostatného institutu (Vídeň, Innsbruck), až po oddělení „velkého“ historického universitního ústavu (Klagenfurt, Štýrský Hradec).

Tabulka 1: Universitní instituty soudobých dějin v Rakousku

Universita	Název	Současné vedení	Internetové stránky
Vídeň	Institut für Zeitgeschichte	ao. Univ.-Prof. Dr. Friedrich Stadler	www.univie.ac.at/zeitgeschichte
Lincec	Institut für Neuere Geschichte und Zeitgeschichte	ao. Univ.- Prof. Hans Hautmann	http://www.ifz.jku.at
Klagenfurt	Institut für Geschichte – Abteilung für Zeitgeschichte	O. Univ.-Prof. Dr. Karl Stuhlpfarrer	http://www.uni-klu.ac.at/his/Abteilungen/Abteilung_fur_Zeitgeschichte/abteilung_fur_zeitgeschichte.htm
Štýrský Hradec	Institut für Geschichte – Abteilung für Allgemeine Zeitgeschichte	O. Univ.-Prof. Dr. H.c. Dr. Helmut Konrad	http://www.gewi.kfunigraz.ac.at/hi
Innsbruck	Institut für Zeitgeschichte	O. Univ.-Prof. Dr. Rolf Steininger	http://zis.uibk.ac.at/institut.html

V Salcburku zaujímá obor v současné době z organizačního hlediska výjimečné postavení: soudobé dějiny jsou zde, jako součást „Fachbereich Geschichts- und Politikwissenschaft“,⁵ zastupovány čtyřmi profesurami. Nástupcem zakladatelky oboru Eriky Weinzierl (v Salcburku působila v letech 1967–1979) je od roku 1979 Ernst Hanisch.⁶

Tyto instituty však nejsou jedinými universitními pracovišti, které se ve výuce a výzkumu věnují soudobým dějinám: na jednotlivých univerzitách je dvacáté století tematizováno především ústavy hospodářských, popř. sociálních dějin či historickými ústavy obecně. Jako „partnerský“ obor soudobých dějin v Rakousku je nutné označit i politickou vědu.

Výzkumu soudobých dějin se věnuje i celá řada mimouniversitních pracovišť, vzniklých buď jako „odnož“ universitního institutu (*Ludwig Boltzmann Institut für Gesellschafts- und Kulturgeschichte* v Linci, založený v roce 1968 jako *Ludwig Boltzmann Institut für Geschichte der Arbeiterbewegungen*), či jako instituce více či méně blízká určité politické straně (*Karl Renner Institut, Bruno Kreisky Archiv*), z posledních let pak jmenujme např. *Grüne Akademie*, aktivní nikoli v první řadě v oblasti vědeckého výzkumu, ale v oblasti osvětové a ve vzdělávání dospělých.

Jedním z nejvýznamnějších mimouniversitních pracovišť je vídeňský *Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes* (DÖW), založený oficiálně již v roce 1963 na popud spolkových ministrů školství a spravedlnosti. DÖW však mohl z finančních důvodů svoji činnost rozvinout v plné míře až koncem 60. let. Mezi jeho zakladatele patřili kromě historiků (Ludwig Jedlicka) především oběti nacionálně socialistického režimu v Rakousku (vězni koncentračních táborů, exulanti) a účastníci odboje. Jakkoli jeho název sugereje blízkost k převládajícímu oficiálnímu diskursu poválečného Rakouska, s jeho zdůrazňováním role (první) „oběti“ nacistického Německa a rakouského protinacistického odboje, musel se DÖW právě v šedesátých letech vyrovnat s daleko významnějším a rozšířenějším pohledem na nedávnou minulost v širokých vrstvách rakouské společnosti, který se minimálně od roku 1950 manifestoval v řadě rakouských měst stavbou pomníků na počest

⁵ „Oborovou vedoucí“ je ao.Univ.-Prof. Dr. Barbara Wicha, viz: <http://www.sbg.ac.at/ges/home.htm>.

⁶ Dalšími profesurami v oboru soudobých dějin jsou: „Vergleichende Europäische Zeitgeschichte“ (po odchodu prof. Szöllösi-Janze v současné době neobsazená, zastupovaná Prof. Sprengnagel); „Jüdische Studien“ (a.Prof. Lichtblau, a.Prof. Embacher); „Stadtgeschichte/Geschichte des Wohn- und Siedlungswesens“ (a.Prof. Hoffmann), viz: <http://www.sbg.ac.at/ges/profil.htm>.

padlých příslušníků wehrmachtu na místo připomínání památky vězňených a zavražděných odbojářů, či zakládáním různých spolků veteránů s nejznámějším z nich – „Rakouským svazem kamarádů“ (*Österreichischer Kameradschaftsbund* – ÖKB) – v čele a podporou ze strany především lokální a zemské politiky. Těžiště činnosti DÖW se postupem doby rozšířilo kromě výzkumu protinacistického odboje i na rakouské dějiny v letech 1938–1945, popř. na oběti nacionálně socialistického režimu samotné a – nikoli bez souvislosti s agresivními útoky, kterým byl DÖW vystaven právě ze strany „nacionálního“ tábora – pravicovému extremismu v poválečném Rakousku.⁷

Komunikační základnu soudobých dějin v Rakousku tvoří několik odborných časopisů. Nejvýznamnější z nich jsou *Zeitgeschichte*, časopis založený v roce 1973 významnou rakouskou badatelkou v oblasti soudobých dějin Erikou Weinzierl. Od roku 1989 vychází také *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*. V New Yorku vychází řada *Austrian Contemporary Studies*, vedená především rakouskými politology. Soudobým dějinám, ve smyslu německého termínu *Zeitgeschichte* se zčásti věnuje i nový časopis *Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit*, jehož první číslo vyšlo v roce 2001.

Tematický vývoj

Jestliže se německé *Zeitgeschichte*, především díky autorskému okruhu okolo časopisu *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, podílu mnichovského institutu na soudních procesech s válečnými zločinci v Německu od konce 50. let a v neposlední řadě i díky některým individuálním, „zakladatelským“ vědeckým výkonům, zaměřily již od 50. let na éru nacionálního socialismu jako na své stěžejní téma, museli se rakouští historikové počátkem universitní institucionalizace svého oboru koncem let šedesátých vyrovnávat se zcela jinými společenskými očekáváními, formulovanými především politickou elitou, resp. v této době oběma nejsilnějšími politickými stranami. Nepochybně i v důsledku odlišného přístupu Rakouska a Spolkové republiky Německo

⁷ Viz Brigitte Bailer-Galanda/Wolfgang Neugebauer, *Das Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes*, in: *40 Jahre Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes 1963–2003*, Wien 2003. K (mediálním) útokům na DÖW ze strany nacionálního, popř. pravicově-extremistického tábora srv. v podstatě jakékoli číslo *Mitteilungen des Dokumentationsarchivs des österreichischen Widerstandes* z poslední doby (nyní přístupné i na www.doew.at).

k nacionálnímu socialismu projevovala rakouská politická elita zájem především na „konsenzuálním zpracování dějin první republiky a stabilisaci druhé republiky“.⁸ V praxi znamenalo toto „zadání“ především výzkum rakouského odboje a let 1918 až 1938 ve smyslu rekonstrukce „jiného“ Rakouska, které, jak zněla jedna z hlavních oficiálních interpretací moderních rakouských dějin, tvořící významnou součást legitimisace poválečného rakouského politického systému, stálo u zrodu druhé rakouské republiky.

Záhy se však soudobé dějiny začaly věnovat i problematice let 1938–1945 v Rakousku a to nikoli výlučně z perspektivy rakouského protinacistického odboje. Sedmdesátá léta byla ostatně dobou významného rozvoje rakouských universit, spojeného především s politikou Kreiskyho levicových vlád a konkrétně s první rakouskou ministryní nově založeného ministerstva vědy Herthou Finbergovou, která v rámci své reformní universitní politiky (demokratizace universitní politiky, zavedení spolurozhodování studentů ve vnitrouniversitních otázkách na všech úrovních atd.) nalezla v tomto „mladém“ oboru spojení proti tradičním konzervativním universitním strukturám, popř. proti tradiční rakouské universitní historiografii.

Přestože v počátcích rakouských soudobých dějin převažoval zájem o výzkum rozhodovacího procesu na nejvyšších politických popř. stranických úrovních, vytvořily některé universitní instituty svůj specifický badatelský profil. V Linci to byly například především sociální dějiny, popř. dějiny dělnického hnutí, Klagenfurtský institut se v souvislosti se svým umístěním záhy orientoval na problematiku regionálních dějin, otázky menšin, hranic a v posledních letech také na tematiku specifické korutanské politické kultury v kontextu s korutanskými moderními dějinami a způsobem jejich oficiálního i neoficiálního způsobu připomínání.

Jak již bylo naznačeno, nestály soudobé dějiny nikdy mimo aktuální politický vývoj a obecné společenské trendy. Zlomové období konce 80. let, které otevřelo vlastní minulost jako aktuální politický problém, bylo v Rakousku přelomem i pro rakouské soudobé dějiny. Od počátku 90. let tak ve stále větší míře nabývá na významu tematika nacionálně socialistického režimu, v Rakousku nahlížená stále intenzivněji z perspektivy obětí.

Jestliže tzv. Waldheimova aféra vyvolala veřejnou diskusi o nedávné rakouské minulosti a přinejmenším u části veřejnosti vzbudila zájem o toto

⁸ Helmut Konrad, *Zeitgeschichte in der Universitätslandschaft, Symposium Geschichte(n) schreiben*, Linz, 1997.

téma, způsobily další diskuse let devadesátých v oblasti soudobých dějin tematickou diferenciaci a zčásti i metodologickou proměnu. Historikové se navíc stali pro média a politickou reprezentaci vyhledávanými odborníky a partnery, kteří se díky své odborné kompetenci stali účastníky různých veřejných diskusí. Vyjmenujme zde alespoň některé z těchto diskusí zasahujících i samotnou historiografii: Vzpomínkový rok 1995 znamenal v Rakousku, stejně jako v celé Evropě, v první řadě příležitost k formulaci oficiálního postoje k otázce konce války, v Rakousku byl navíc doplněn výročím Státní smlouvy jako zakladatelského dokumentu Druhé republiky a události, která během jejích dějin nabyta až legendárního rozměru. Nikoliv bez souvislosti s válkou v bývalé Jugoslávii, která se z pohledu mnoha Rakušanů odehrávala „přímo za dveřmi“ patřila a patří po celá devadesátá léta problematika rakouské neutrality, jedna z hlavních komponent konstrukce Druhé republiky, ke stálým diskusním tématům nejenom v rámci politické reprezentace. Následky války v bývalé Jugoslávii pro Rakousko – především příliv uprchlíků do rakouských měst – nastolil téma rakouské moderní identity v jiné perspektivě, v perspektivě „cizince“.

Výstava o zločinech Wehrmachtu, tzv. „Wehrmachtsausstellung“, která byla otevřena i v hlavních rakouských městech, měla na rakouskou historiografii dvojí účinek: jednak vedla k zájmu o otázky rakouského podílu na zločinech nacionálně socialistického státu, zároveň však mnohdy ostré kontroverze, doprovázející tuto výstavu, a postoj určité části obyvatelstva k ní, odhalily diskrepanci mezi oficiálním způsobem vzpomínání a připomínání si konce druhé světové války právě například v souvislosti se „vzpomínkovým rokem“ 1995 a neoficiální „kulturou vzpomínání“, živou především v regionech. Obě formy vzpomínání však spolu úzce souvisejí: jestliže se v oficiální interpretaci jevila druhá světová válka především jako válka „německá“ a její konec znamenal mimo jiné i osvobození „první oběti“ nacistického Německa, byla zároveň zakryta rakouská spoluzodpovědnost na válce samotné popř. na zločinech německé armády.

Na rozdíl od Německa tak mohly vzniknout již v průběhu padesátých let především v regionech silné organizace veteránů s ÖKB v čele. V jejich pojetí se druhá světová válka jevila především jako heroický boj za vlast, popř. boj proti východnímu „agresorovi“, spojený s ohromnými oběťmi na rakouské straně. Rakouští veteráni sami se tak cítili oběťmi války v několikaletém smyslu – jako oběti samotných válečných útrap, jako oběti válečného (především sovětského) zajetí, jako oběti prohrané války a prvních poválečných let. Příkře negativní pohled této nikoli (ani politicky) nevý-

znamné skupiny obyvatelstva na výstavu o zločinech Wehrmachtu vyplýval právě z tohoto „přesunutí“ pojmu oběti. Pro historiografii tak výstava o zločinech Wehrmachtu otevřela další tematiku – otázku vzniku a vzájemné provázanosti obou tak zdánlivě odlišných kultur vzpomínání a připomínání si nacionálně socialistické minulosti v druhé republice.⁹ Zájem o „kulturu vzpomínání“ však nesouvisí pouze s otázkou jejího významu pro konstituování se národní identity, popř. politického systému, ale je ho nutno nahlížet i v kontextu aktuální metodologické diskuse v historiografii, recipované i soudobými dějinami, která ukazuje, že předmět historikova bádání není tvořen (jenom) souhrnem faktů a událostí, ležících neproblematicky před jeho zkoumavým pohledem, ale je vždy již spoluutvářen různorodými interpretacemi.

Tematické rozšíření a metodologické obohacení rakouských soudobých dějin přinesla i další celospolečenská diskuse devadesátých let. Problematika (ne)navracení „arizovaného“ majetku po roce 1945, stejně tak jako samotný proces „arizace“ zasáhla v posledních letech řadu evropských zemí. V rakouském případě uveřejnil již v roce 1988 anglický historik Robert Knight edici dokumentů k rakouským restitucím po roce 1945.¹⁰ Na počátku (celoevropské) diskuse poté stanula otázka tzv. „švýcarského zlata“. Švýcarská komise historiků pod vedením Jean-Francois Bergiera, založená v roce 1996, se stala prototypem celé řady dalších obdobných komisí v ostatních evropských zemích (Francie, Nizozemí, Švédsko, Norsko, Španělsko, Estonsko, Litva...). V Rakousku vznikla v roce 1998 na popud vlády „Historische Kommission“ s mandátem prozkoumat celý komplex „zabavení majetku na území Rakouské republiky během nacionálně-socialistického období a navracení popř. odškodnění ze strany Rakouské republiky po roce 1945“. Komise byla složena z šesti členů pod vedením prezidenta správního soudu prof. Clemense Jablonera. S komisí spolupracovalo celkem 150 historiků z Rakouska, Německa, Izraele, USA, Anglie, Ruska. V současné době vychází závěrečná zpráva komise.¹¹

⁹ K Wehrmachtausstellung a rakouské historiografii srv. např. tematické číslo („Wehrmachtausstellung/en im Diskurs“) časopisu *Zeitgeschichte* 29/2 (2002).

¹⁰ Robert Knight (ed.), „Ich bin dafür, die Sache in die Länge zu ziehen“. Die Wortprotokolle der österreichischen Bundesregierung von 1945 bis 1952 über die Entschädigung der Juden, Bodenheim 1988. Druhé vydání vyšlo v roce 2000.

¹¹ Clemens Jabloner etc., Schlussbericht der Historikerkommission der Republik Österreich Vermögensentzug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich, Wien – München 2003.

Kromě této „oficiální“ komise historiků vznikly v druhé polovině devadesátých další obdobné komise s podobným zadáním. Tři z nich vedl rakouský historik Oliver Rathkolb: komisi iniciovanou rakouskou *Postsprache*, jejímž úkolem bylo prozkoumat osud bankovních kont obětí holocaustu po roce 1938. Výsledky její práce byly publikovány v letech 1998 a 2000. Dalším aktuálním problémem se zabývala komise zkoumající rozsah a podobu otrocké práce bývalých *Reichswerke Hermann Göring AG Berlin*, po válce z velké míry znovu vybudovaného lineckého průmyslového komplexu *VOEST-Alpine*. Výsledek bádání přinesl dvousvazkovou publikaci, která objasňuje nejenom politické a hospodářské dějiny této významné části rakouského těžkého průmyslu, ale přináší i za použití *Oral history* pohled bývalých obětí otrocké práce.¹² Problematice otrocké práce, tentokrát v oblasti energetiky, se věnovala další komise zaměřená na rakouský energetický komplex *Verbund*.

Výzkum nacionálně-socialistického režimu v Rakousku, jeho následky pro druhou republiku, resp. formy poválečného vyrovnání se s minulostí tvoří jeden výrazný proud soudobých dějin v Rakousku. Charakteristické je přitom, že rakouští historikové již dávno překročili úzký rakouský rámec a reflektují současné metodologické trendy. V kontextu s vývojem současného německého výzkumu nacionálního socialismu¹³ se tak zájem přesouvá z nejvyšší rozhodovací úrovně na perspektivu obětí či přímých pachatelů. V tomto kontextu je nutné zmínit současné projekty DÖW – již ukončená biografie rakouských obětí holocaustu (*Namentliche Erfassung der Opfer politischer Verfolgung 1938–1945*) zahrnující více než 62 000 životopisných údajů, dále v roce 2002 ukončený projekt věnovaný vraždám více než osmi set nemocných či postižených dětí v dětském oddělení nemocnice „Am Spiegelgrund“ (v současné době probíhá ve Vídni jako výsledek tohoto projektu výstava „Der Krieg gegen die „Minderwertigen“. Zur

¹² Oliver Rathkolb, *NS-Zwangsarbeit: der Standort Linz der Reichswerke Hermann Göring AG Berlin, 1938–1945*. Band 1: Zwangsarbeit – Sklavenarbeit: politik-, sozial- und wirtschaftshistorische Studien, Bd. 2: Zwangsarbeit – Sklavenarbeit in den Reichswerken Hermann Göring am Standort Linz: (Auto-)Biographische Einsichten, 2001

¹³ Srv. např.: Thomas Kühne, *Der nationalsozialistische Vernichtungskrieg und die „ganz normalen“ Deutschen*. Forschungsprobleme und Forschungstendenzen der Gesellschaftsgeschichte des Zweiten Weltkrieges. Erster Teil, in: *Archiv für Sozialgeschichte* 39 (1999) 580–662; Tent., *Der nationalsozialistische Vernichtungskrieg im kulturellen Kontinuum des 20. Jahrhunderts*. Forschungsprobleme und Forschungstendenzen der Gesellschaftsgeschichte des Zweiten Weltkrieges. Zweiter Teil, in: *Archiv für Sozialgeschichte* 40 (2000) 440–486.

Geschichte der NS-Medizin in Wien“), či výzkum eutanazie v Rakousku vůbec na příkladě Hartheimského ústavu.

Hlavními pracovišti v oblasti soudobých dějin však zůstávají jednotlivé univerzitní instituty. Jak již bylo naznačeno, mezi jednotlivými instituty panují mnohdy výrazné odlišnosti. Zvláštní postavení zaujímá nepochybně vídeňský institut – jako institut největší rakouské university, ale i jako nejstarší univerzitní pracoviště soudobých dějin v Rakousku. Porovnáme-li však personální obsazení čtyř vybraných univerzitních institutů (stav LS 2004), ukazuje se, že v „základním“ personálním vybavení nepadají mezi Vídní, Lincem, Klagenfurtem a Innsbruckem výrazné rozdíly:

Tabulka 2: Personální složení vybraných univerzitních pracovišť

Universita	řádný profesor	mimořádný profesor	další spolupracovníci (Dr.) ¹⁴
Wien	1	4	3
Klagenfurt	1	2	1
Linz	1 ¹⁵	3	5
Innsbruck	1	3	2

Zdroj: vlastní výpočty podle internetových stránek institutů

Na podstatnější rozdíly narazíme teprve srovnáme-li počty historiků, habilitovaných na jednotlivých institutech: Nabídku vídeňského institutu tak rozšiřuje celkem 9 soukromých docentů a navíc také tři „emeriti“. Na institutu v Linci a v Innsbrucku se habilitovali 2, resp. 4 docenti, v Klagenfurtu prozatím žádný. V širší okruhu historiků, působících (a přednášejících)

¹⁴ Čísla udávají nejen počty univerzitních asistentů, ale i počty promováných historiků působících na institutu na základě různých (časově omezených) projektů („Drittmittelprojekte“).

¹⁵ Na rozdíl od ostatních institutů není řádný profesor Rudolf G. Ardelt v současné době přednostou institutu – tím je mimořádný profesor Hans Hautmann. Rudolf G. Ardelt je rektorem linecké university.

na vídeňském institutu, se odráží nejenom velikost a tradiční význam vídeňské university v rámci rakouského vysokého školství, ale i téměř třicetiletá tradice tohoto pracoviště.

Rozdíly mezi Vídní a ostatními universitami v oblasti soudobých dějin nalezneme i v případě porovnání jejich tematického zaměření. Jak již bylo naznačeno, obor soudobých dějin se především na universitách v Linci, Innsbrucku a Klagenfurtu zaměřil na regionální výzkum, zatímco se vídeňský *Institut für Zeitgeschichte* již od dob svého vzniku zaměřuje na moderní dějiny Rakouska jako celku, popř. od devadesátých let také na témata, překračující svým zaměřením národní rámec. Tyto odlišnosti dokládá názorně tematické rozlišení zpracovaných, či zpracovávaných projektů na jednotlivých institutech:

Tabulka 3: Projekty na jednotlivých institutech podle témat a časového zaměření:

Projekty Innsbruck 1995–2003

	do r. 1918	1918–1938	1938–1945 a první poválečná léta	Druhá republika	Celkem
Regionální témata	2	1	1	8	12
Rakousko obecně	0	0	0	1	1
Evropa	1	0	0	1	2
Celkem	3	1	0	11	15

Projekty Klagenfurt 1998–2002

	do r. 1918	1918–1938	1938–1945 a první poválečná léta	Druhá republika	Celkem
Regionální témata	0	0	6	0	6

	do r. 1918	1918–1938	1938–1945 a první poválečná léta	Druhá republika	Celkem
Rakousko obecně	0	0	2	0	2
Evropa	0	0	2	1	3
Celkem	0	0	7	4	11

Projekty Vídeň 1992–2001

	do r. 1918	1918–1938	1938–1945 a první poválečná léta	Druhá republika	Celkem
Regionální témata	0	0	0	0	0
Rakousko obecně	0	3	6	4	13
Evropa	0	1	5	2	8
Celkem	0	4	11	6	21

Zdroj: vlastní výpočty podle internetových stránek jednotlivých institutů

Pokud je však možné soudit na základě témat dosud neukončených projektů na vídeňském institutu (po r. 2001), zaměřuje se v současnosti i tento institut nejenom na obecná rakouská témata, ale i na témata s výrazným lokálním akcentem: Z celkem devíti předložených projektů se toto zjištění týká čtyř z nich.¹⁶

¹⁶ Jedná se o následující projekty: „Arisierung, Berufsverbote und ‚Säuberungen‘ An der Universität Wien. Ausschluß und Vertreibung ‚rassisch‘ und /oder politisch oder in anderer Weise verfolgter Lehrender und Studierender 1938/39“; „Die inszenierte Stadt. Wien in der Werbung. Identitätskonstruktion in einer postmodernen Gesellschaft“; „Wiener Wirtschaftstreibende auf der Anklagebank“; „KINO/Transformation eines sozialen Raumes/Wien 1945 bis 2000“.

Zajímavé je i teritoriální a časové rozlišení témat disertačních prací v oblasti soudobých dějin. K dispozici měl autor údaje týkající se institutů ve Vídni, Innsbrucku a Klagenfurtu (vzhledem k tomu, že na posledním jmenovaném institutu byly v letech 1999–2002 předloženy pouze dvě dissertace, nebyl institut v Klagenfurtu do následující tabulky zahrnut):

Tabulka 4: Teritoriální a časové zaměření disertačních prací na vybraných institutech

	Rakousko				Evropa	Svět
	do r. 1918	1918–1938	1938–1945	po r. 1945		
Innsbruck ¹⁷	3	2	1	4	4	2
Vídeň ¹⁸	5	1	3	5	3	0

Zdroj: Vlastní výpočty podle internetových stránek jednotlivých institutů

Témata disertací obecně svědčí na jedné straně – podobně jako témata projektů, předkládané spolupracovníky universitního institutu – o prozazovaném odborném profilu určitého vědeckého pracoviště. Na druhé straně však alespoň zčásti odráží odborné zájmy samotných doktorandů, tj. mohou svědčit o pohledu na obor z druhé strany *universitas professorum et scholarum*.

Nejenom výše uvedená tabulka číslo 3, ale i témata diplomových prací, svým zaměřením v podstatě kopírují témata prací disertačních a nakonec samozřejmě konkrétní témata těchto prací, které měl autor k dispozici, tak umožňují dokreslení obrazu tematického zaměření oboru soudobých dějin v Rakousku: Ukazuje se jednak, že z tematického hlediska nelze již mluvit o „rakouských soudobých dějinách“, jak tomu bylo možná ještě v osmdesátých letech, ale daleko spíše o „soudobých dějinách v Rakousku“: nejenom dějiny sousedních zemí, popř. evropských zemí vůbec, ale i soudobé dějiny USA, afrických zemí či Blízkého východu tvoří

¹⁷ Stav k březnu 2004.

¹⁸ 1997–2000.

v současné době integrální součástí zájmu rakouských historiků věnujících se soudobým dějinám.

Jak již bylo uvedeno, neplatí ani původní časové vymezení soudobých rakouských dějin – tj. První republika, léta okupace a cesta ke vzniku Druhé republiky: tématem výzkumu se dávno staly i dějiny samotné Druhé republiky. Pozoruhodnější zjištění se však týká relativně vysokého počtu disertací, ale i diplomových prací,¹⁹ věnovaných období před rokem 1918, a to nejenom posledním válečným letům a vzniku První republiky, ale i poslední čtvrtině 19. století či rakouského *Fin de siècle*. Ukazuje se tak, že v textu několikrát zmiňovaná pracovní definice, vymezující dolní hranici rakouských soudobých dějin rokem 1918, resp. vznikem První republiky, je v samotné vědecké praxi často překračována, resp. že i témata, přesahující tuto hranici do minulosti, jsou stále považována za součást soudobých dějin.

Nakonec se pokusme, alespoň rámcově, ilustrovat metodologický přístup ke zpracování témat soudobých dějin. V následující tabulce jsou projekty vídeňského institutu rozlišeny na základě jejich krátkých anotací na projekty zařaditelné do oblasti „politických“ anebo „kulturních“ dějin. Toto rozlišení zůstává pochopitelně pouze subjektivním hodnocením dostupného materiálu a jen výjimečně se mohlo opřít o výslovnou definici samotných předkladatelů projektu. Do oblasti „politických“ dějin byly pro potřeby tohoto textu zařazeny projekty, věnující se především výzkumu rozhodovacích procesů, složení či vývoji centrálních i regionálních státních a politických institucí (parlament, vláda, politické strany...). Naopak oblast „kulturních“ dějin, chápaná zde ve smyslu širokého německého termínu „Kulturgeschichte“, zahrnuje nejenom témata úzce pojatých dějin kultury, ale i dějiny každodennosti, dějiny mentalit, médií, konzumu, proměn společenských postojů... Pro úplnost jsou v tabulce zahrnuty i projekty věnované zpracování archivního materiálu či přípravě historických výstav:

Tabulka názorně dokládá obecnější zjištění, totiž že v posledních letech jsou rakouské soudobé dějiny obohacovány i z metodologického hlediska – jestliže po dlouhá léta převládaly politické dějiny, popř. dějiny sociální či hospodářské, lze od poloviny devadesátých let pozorovat prosazení se nových přístupů – *Oral history*, dějiny všedního dne, kulturní dějiny – i v rámci soudobých dějin. Poslední sjezd rakouských soudobých historiků, který proběhl

¹⁹ V Innsbrucku se to týká tří diplomových prací (stav k březnu 2004).

na přelomu září a října 2003 v Salcburku (VI. Österreichischer Zeitgeschichtetag), měl jako shrnující téma „Kunst, Kommunikation, Macht“. Jak ukázaly jednotlivé příspěvky, staly se součástí historiografie i témata tradičně připisovaná spíše výzkumu v oblasti politických věd – tj. např. otázky vlivu médií na politickou kulturu a postoje obyvatelstva.²⁰

Tabulka 5: Projekty Vídeň z metodologického hlediska

	„Politické“ dějiny	Kulturní dějiny	Archivy/ Výstavy	Celkem
Uzavřené projekty (1992–2001)	21	6	5	32
Řešené projekty (po r. 2001)	9	8	2	19
Celkem	30	14	7	51

Zdroj: vlastní výpočty podle internetové stránky institutu.

Závěr

Rakouské soudobé dějiny jsou názorným příkladem souvislostí mezi politickým vývojem, zájmy politických stran a státu vůbec a historickým výzkumem. Zájem politické reprezentace na posílení moderní rakouské národní identity pomocí (re)konstrukce jednotného a konsensuálního vývoje rakouského státu ve 20. století do určité míry spoluurčoval v šedesátých letech tematické vymezení rakouských soudobých dějin. Stále rostoucí spornost tohoto modelu rakouských dějin, vrcholící v devadesátých letech, vedla zároveň k tematické diferenciaci a metodologickému obohacení rakouské historiografie, stejně tak jako k „emancipaci“ historického bádání na (ať už požadovaném či pouze předpokládaném) státním a národním zájmu. Příkladem tohoto vývoje může být diskuse o tzv. Domu dějin Rakouské republiky: v únoru 1999 vyzval parlament, tehdy ovládaný

²⁰ <http://www.zeitgeschichtetag.at>.

ještě velkou rudo-černou koalicí, ministerstva školství a kultury, aby vypsal soutěž na „Haus der Toleranz“, popř. „Haus der Geschichte“, zřejmě s ohledem na blížící se padesáté výročí Státní smlouvy v roce 2005. To co mezi částí rakouských historiků vyvolalo diskusi a počátkem roku 2000 vedlo i k otevřenému dopisu ministerstvu školství, nebyl jenom neprůhledný způsob vypsání veřejné soutěže samotné, ale i daleko zásadnější otázka možností muzeální prezentace dějin a s tím související obavy z „reprezentačních zájmů státu a politických stran“. Trefně podstatu této diskuse, vypovídající i o současném stavu rakouských soudobých dějin, shrnul historik Sebastian Mattl: „Vyprávění, určení počátku příběhu a s ním logicky souvisejícího konce, je už samo o sobě propůjčováním smyslu příběhu – a ještě víc: je to moc, moc definice a nakonec moc vypravěče nad oběťmi, které nejsou schopny připsat svému utrpení žádný smysl... Rakouské soudobé dějiny, jsou, podobně jako ostatní vědecké disciplíny, na cestě oproštění se od josefínské tradice afirmativní patriotistické vědecké produkce, snaží se diferencovat... Tento vývoj by byl... projektem klasické politické reprezentace zastaven a blokován“.²¹

²¹ Siegfried Mattl/Albert Müller, Remix in History. Weitere Minima Moralia zur Debatte um Häuser der Toleranz und Zeitgeschichte, in: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften 13/1 (2002), str. 132–137, zde str. 132.